

‘The value of lists is that they ask us to make them meaningful’¹

Lijsten tussen (over)macht en schaterlach

Ira Wilhelm
Jaap Grave

Samenvatting

In dit artikel volgt een overzicht van lijsten en hun ontwikkeling in de geschiedenis. We maken een verschil tussen pragmatische lijsten, die de memoria steunen of, complexer, ertoe dienen de politieke macht te bevestigen, en literaire lijsten, waarvan het doel het tegenovergestelde zal blijken te zijn: ze zijn een teken van vrijheid en emancipatie. Tevens zal blijken dat beide lijsten met verschillende denkwijzen verbonden kunnen worden.

Abstract

This article provides an overview of lists and of their historical development. It distinguishes between pragmatic lists, which may serve mnemonic and / or political functions, and literary lists, which prove to have the opposite effect: they are signs of freedom and emancipation. In addition, the two types of lists can be linked with different types of cognition.

e-mail
wilgrave@gmx.de
jaap.grave@
gmx.de

1. INLEIDING

Een korte lijst met beroemde lijsten zou er als volgt kunnen uitzien: Homerus' scheepscatalogus (*Ilias*; ca. 750 v.C.), het Schild van Achilles, de catalogus van de Argonauten in Apollonios' *Argonautika* (3de eeuw v.C.), het Hooglied in de Bijbel, het *Hoofdkussenboek* van Sei Shōnagon (begin 11de eeuw), de lijsten in Rabelais' *Gargantua en Pantagruel* (1532-1552), Multatuli's *Ideën* (1862-1877) en Blooms lade uit *Ulysses* (1922) van James Joyce. Een korte lijst met minder beroemde en

¹ Belknap, R.E. (2004). *The List. The Uses and Pleasures of Cataloguing*, New Haven/London: Yale University Press, xv.

alledaagse lijsten bevat onder meer een administratieve lijst uit Mesopotamië, de stamboom van een heerser uit de vijftiende eeuw, de taxonomie van de koninginnenpage, een boodschappenlijst, een recept uit een kookboek, huisregels, een televisieprogramma of de *listicles* en *bullet points* van de *social media*.

Bovenstaand, ten dele willekeurig overzicht maakt duidelijk dat lijsten de mensheid sinds minstens vijfduizend jaar begeleiden. Ze worden dagelijks op elk denkbaar gebied gebruikt – cultuur, religie en politiek zijn slechts enkele voorbeelden.

In het eerste deel van het artikel bespreken wij de praktische of pragmatische lijsten, die een duidelijke functie hebben en een vast omschreven doel. In het tweede deel staan de literaire lijsten centraal, die juist met de kenmerken van de praktische lijsten spelen, er productief gebruik van maken en ze satirisch vervreemden.

Gezien de lange geschiedenis en uiteenlopende functies van lijsten kunnen en willen wij geen volledig overzicht geven. Door de lijsten te definiëren en op hun gebruik in te gaan laten we zien dat ze – of ze nu literair of praktisch zijn – altijd blijf geven van een bepaalde visie op mensen en de wereld.

2. WAT ZIJN LIJSTEN?

Lijsten zijn van alle tijden en ze zijn niet weg te denken uit ons bestaan: ze waren er in de klassieke oudheid en ze zijn er in het heden. Ze zijn asyndetisch, asyntactisch en disjunctief – onverbonden dus. De etymologie van het begrip verwijst naar rand, zoom, boord en naar een smalle reep papier (strook).² François Jullien noemt een lijst de meest elementaire vormgeving van kennis (Jullien, 1990, p. 14), die de taak heeft een catalogus te zijn waarin de realiteiten van de wereld worden weergegeven zoals ze zijn (Pigeot, 1990, p. 134). Soms bestaat een lijst uit een combinatie van disparate elementen zonder hiërarchie (Pigeot, 1990, p. 120), een definitie die overeenkomt met de definitie van humor. En daarmee noemen we twee andere aspecten die met lijsten te maken hebben: enerzijds kennis (en met kennis ook macht) en anderzijds de satire (het ondergraven van deze macht) en met de satire de schaterlach. Op het verschil en de overeenkomsten tussen humor en satire komen we later terug.

² Zie: <<http://www.etymologiebank.nl/trefwoord/lijst>> [30 september 2017].

3. TWEE SOORTEN LIJSTEN: PRAKTISCHE EN POËTISCHE LIJSTEN

Grofweg maken we een onderscheid tussen praktische of pragmatische en poëtische lijsten (Eco, 2011, p. 113). Robert Belknap noemt praktische lijsten ook ‘utilitarian’ (Belknap, 2004, p. XII) of ‘pragmatic’ en de poëtische ook ‘literary’ (Belknap, 2004, p. XIII). Jullien, die zich in de door hem samengestelde bundel vooral richt op lijsten uit het Aziatische cultuurgebied, maakt een tweedeling die rekening houdt met de ideologische status en de ideologische functie van een lijst: ‘d’une part, la liste autoritaire, qui s’impose à nous comme l’enregistrement passif des rapports de force; de l’autre, la liste inventive, qui s’amuse librement avec l’ordre des choses’ (Jullien, 1990, p. 12). Ook deze definitie deelt de lijsten in pragmatische en literaire lijsten in.

Het verschil tussen praktische lijsten – bijvoorbeeld een boodschappenlijst, een gastenlijst, een catalogus van een bibliotheek of de inventaris van een museum – en poëtische lijsten is volgens Eco dat de eerste betrekking hebben op praktische dingen en daardoor eindig en onveranderlijk zijn. Het resultaat ervan is een eenheid, waarvoor hij het begrip ‘vorm’ gebruikt (Eco, 2011, p. 113). Dat deze definitie tamelijk willekeurig is, blijkt uit de studie van Belknap want die beweert precies het tegenovergestelde. Hij betoogt namelijk dat juist literaire lijsten eindig en onveranderlijk zijn omdat bijvoorbeeld bij een gedicht de vorm alles vastlegt. Volgens Belknap zijn praktische lijsten oneindig en kunnen ze voortdurend worden aangevuld met nieuwe elementen (Belknap 2004, p. 31). Of de eerste definitie beter of bruikbaar is dan de tweede staat hier niet ter discussie. Voor ons betoog is het van belang dat een eindige lijst wordt gekoppeld aan de vorm of, anders gezegd, aan de eis van eenheid en totalitaire volledigheid.

Jack Goody onderscheidt drie typen pragmatische lijsten. Allereerst de documentatie van realia om ons heen (‘record of outside events’). Deze ‘retrospective list’ omschrijft hij als ‘a kind of inventory of persons, objects or events’. Het tweede type lijst is op de toekomst gericht: ‘a guide for future action, a plan’; hij noemt het een ‘shopping-list’. Het derde type is de lexicale lijst die begint bij de Soemeriërs en eveneens een inventaris beschrijft, maar het gaat hierbij om een inventaris ‘of concepts, a proto-dictionary or embryonic encyclopedia’ (Goody, 1977, p. 80). Uit deze indeling blijkt dat lijsten en kennis nauw met elkaar verbonden zijn.

In het algemeen kan worden gezegd dat de lijst aan de basis ligt van het schrijven en van de literatuur (Belknap, 2004, 10). Ook volgens Claude Lévi-

Strauss begon de schriftelijke cultuur met de introductie van de lijst, maar het gebruik ervan had volgens hem andere, verstrekkende gevolgen, want de lijst bleek een middel te zijn om hiërarchieën en onderdrukking te introduceren (Deicher, 2015, p. 11). Een van de oudste bewaard gebleven lexicale lijsten is de Lú A, een lijst met beroepen van de Soemeriërs uit het vierde millennium v.C. (Küster, 2006, p. 11). Rond 1150 v.C. ontstaat de Oud-Egyptische Papyrus Harris I: een meer dan veertig meter lange lijst, waarop de schenkingen van Ramses III aan de goden van Egypte worden opgesomd (Deicher, 2015, p. 16). Oud-Egypte beschikte met de zogeheten onomastiek over een uitgesproken lijstencultuur, hoewel die nog ver achterbleef bij de lijstencultuur van de Soemeriërs (Deicher, 2015, p. 20). Het is duidelijk dat lijsten aan het begin van macht en civilisatie staan doordat via lijsten orde kan worden geschapen en kennis kan worden doorgegeven.

4. LIJSTEN ALS ORDENING EN ORDENING ALS MACHTSVERTOON

Laten we Eco's definitie van de lijst als uitgangspunt nemen: een lijst schept ordening doordat ze een reeks voorwerpen, hoe heterogeen ze misschien ook zijn, in dezelfde context plaatst of vanuit hetzelfde standpunt beschouwt (Eco, 2011, p. 131). Het vermogen om orde te scheppen in een ongeordende hoeveelheid elementen, heeft de lijst gemeen met verzamelingen, kabinetten of musea. Iedere ordening in een chaotisch geheel is strikt genomen een lijst en daarom hebben ordeningen van verzamelingen en geschreven lijsten structurele overeenkomsten. Over de middeleeuwse encyclopedie met hun *mirabilia* beweert Eco dat ze over verwarrende classificatiesystemen beschikken en daarom een eenvoudige opsomming van onsamenhangende informatie vormen (Eco, 2011, p. 154). Ook de kunst- en rariteitenkabinetten uit de renaissance en de moderne tijd beschikken door hun accumulatie (bedoeld om de door god geschapen diversiteit in de natuur te loven) nog over een verwarrende ordening.

Toen Samuel Quicche(l)berg (1529-1567) de opdracht kreeg om de verzameling van hertog Albrecht V van Beieren te ordenen deelde hij de objecten in vijf klassen in: de eerste klasse, die alles bevatte, behoorde toe aan de vorst, de tweede klasse bestond uit *artificialia*, de derde uit *naturalia*, de vierde uit *scientificalia* en de vijfde uit *varia*. Quicche(l)berg noemde het geheel een 'theatrum sapientiae', dat wil zeggen de kennisutopie van een volkomen naturaliënkabinet: een *theatrum mundi*. De primitieve ordening was toegespitst op

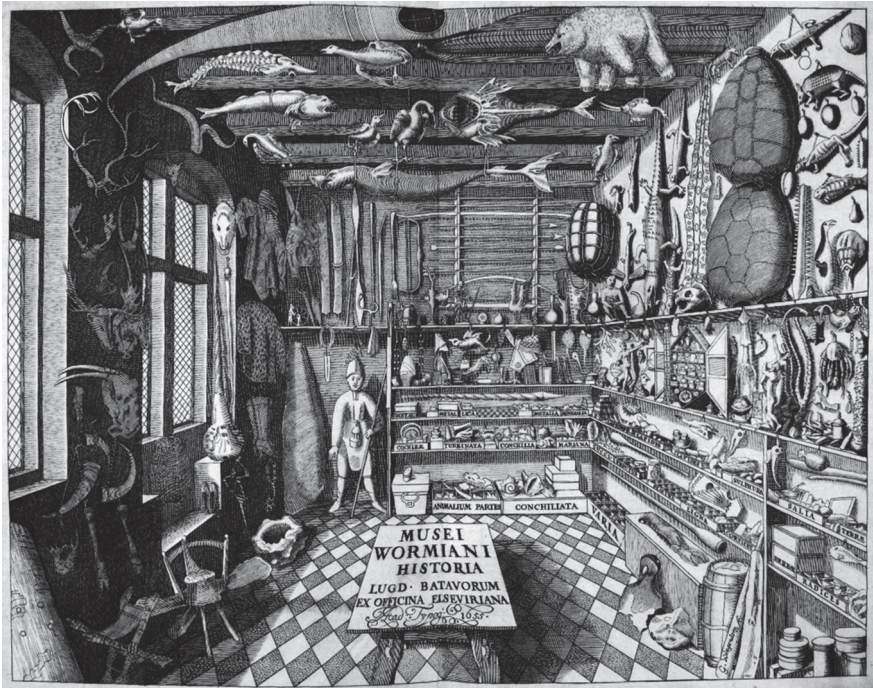

Fig. 1: Ole Worm's cabinet of curiosities, from 'Museum Wormianum', 1655.
https://en.wikipedia.org/wiki/File:Musei_Wormiani_Historia.jpg

de vorst, ze was zodoende hiërarchisch en een afspiegeling van de structuur van de feodale heerschappij (Becker, 1996, p. 22).

In dergelijke, nog grof geordende verzamelingen kende alleen de curator de plaats van de tentoongestelde *exempla*. Hoe groter de verzamelingen werden, des te meer groeide de noodzaak om gebruik te maken van een catalogus of een inventaris waarin alle elementen schriftelijk werden vastgelegd: een lijst. Daarmee is ook het doel van veel praktische lijsten genoemd: ze zijn een hulpmiddel voor de herinnering, de *memoria*. Alles wat zich in een dergelijk kunst- en rariteitenkabinet bevond, werd geordend volgens het principe van de gelijkenis. Dit traditionele ordeningsprincipe – en ook hier is een equivalentie zichtbaar – is eveneens te vinden in oudere lijsten zoals die van Rabelais, waarin de aparte voorwerpen steeds volgens het criterium van gelijkenis werden gegroepeerd en in klassen werden opgenomen (Martyn, 2017, p. 205).

4.1. NIEUW ORDENINGSPRINCIPE

Dat ordeningsprincipe veranderde met Descartes en de barok. Vanaf die periode ordende de onderzoeker de dingen niet meer volgens het principe van overeenkomst, maar op basis van verschillen en identiteiten. Dat leidde tot een gemodificeerd systeem van ordening: ‘Maintenant une énumération complète va devenir possible: soit sous la forme d’un recensement exhaustif de tous les éléments qui constituent l’ensemble envisagé; soit sous la forme d’une mise en catégories qui articule dans sa totalité le domaine étudié; soit enfin sous la forme d’une analyse d’un certain nombre de points, en norme suffisant, pris tout au long de la série’ (Foucault, 1994, p. 69). De volledige opsomming – en hier citeert Michel Foucault Descartes –, ‘peut nous permettre (...) de porter toujours sur elle un jugement vrai et certain’ (Foucault, 1994, p. 69). Sabine Mainberger verwijst ook naar deze opsomming als zij de classificatie en lijst nader beschrijft: ‘Elemente auf eine geschriebene oder auch nur vorgestellte Liste setzen heißt klassifizieren, d.i. Gleichheit und Verschiedenheit konstituieren und damit diffuse Erfahrungen strukturieren und ordnen’ (Mainberger, 2003, p. 42).

Het muntenkabinet is een plastisch voorbeeld van een seriële ordening: het is een verzameling van soortgelijke voorwerpen die volgens een lineair principe geordend zijn. Meestal vormde zo’n kabinet een onderdeel van een grote verzameling van een vorst. Het voordeel van oude munten is dat ze al sinds duizenden jaren één gemeenschappelijk element hebben: het portret van de regerende vorst op het moment dat de munt in omloop wordt gebracht. Daardoor konden ze precies gedateerd worden en in een lineaire, chronologische volgorde worden geplaatst. Het was altijd duidelijk waar en wanneer een heerser en dus een munt ontbrak. De verzamelaar had zodoende de mogelijkheid zijn verzameling op een dag compleet te hebben. Dan kwam de droom van de complete verzameling uit – de droom van de totaliteit. Deze ordening was nog tamelijk primitief, maar heeft overeenkomsten met een ander lineair ordeningssysteem: de genealogische lijst, waarmee heersers en hele volkeren hun aanspraak op macht door de lineaire tracement in een mythisch verleden rechtvaardigen.

In de loop van de, zoals Foucault het noemt, ‘klassieke periode’, dus van de zeventiende en achttiende eeuw, werden niet alleen de ordeningen maar ook de lijsten systematischer en de classificaties duidelijker. Carl von Linné poogde in zijn *Systema natura* (1735) de gehele natuur systematisch te ordenen. Denis Diderot en Jean le Rond d’Alembert ondernamen met de *Encyclopédie* (1772) hetzelfde voor menselijke kennis. Het resultaat in beide gevallen? Lijsten:

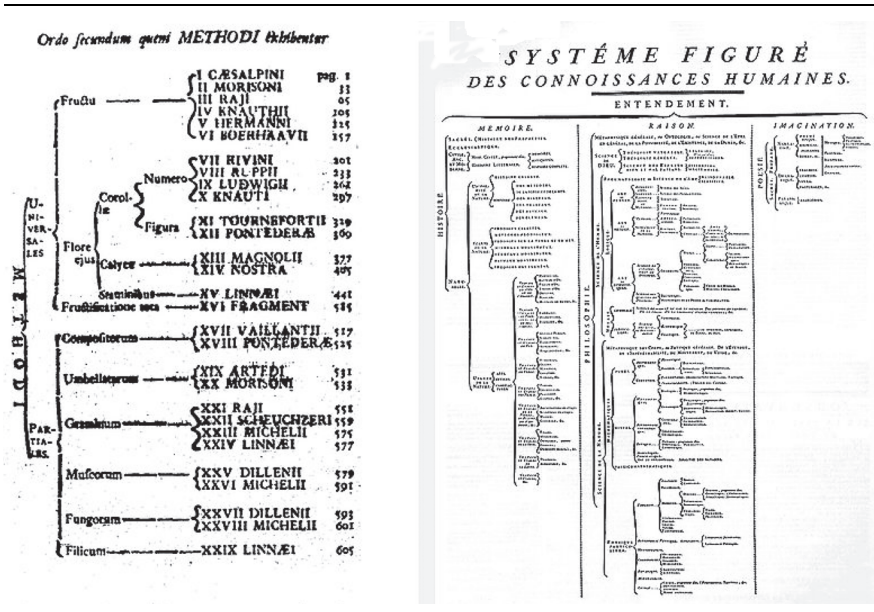

Fig. 2: Linné's method for classification of plants in *Classes Plantarum* 1738, "Figurative System of organisation of human knowledge" from Diderot's *Encyclopédie*, ca 1751. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Taxonomy_Linn%C3%A9_%26_Diderot.jpg

Deze opvatting van ordening staat of valt met het begrip 'systeem'. Linné en Buffon, de twee invloedrijke ordenende natuurwetenschappers in de achttiende eeuw, hadden uiteenlopende opvattingen over de systematisering van de natuur. Terwijl Linné ervan overtuigd was dat één systeem de natuur in al haar verschijnselen kon beschrijven, ging Buffon uit van een beschrijving van afzonderlijke fenomenen van de natuur. Hij was van mening dat het taxonomische systeem van Linné niet toereikend was om recht te doen aan de pluraliteit van de natuur. Beide wetenschappers probeerden de vraag te beantwoorden in welke verhouding de elementen van een hoeveelheid tot een geheel of de totaliteit staan.

Elk systeem is een reductie van veelheid, het probeert ordening aan te brengen in de pluraliteit van de natuur die een ongeordende indruk maakt. Het resultaat van deze pogingen is een classificatiesysteem dat alles uitsluit wat niet in het systeem past. Maar een sluitend ordeningsprincipe probeert ook de veelheid terug te brengen tot één enkele oorsprong of tot een zo beperkt mogelijk aantal klassen of criteria, waardoor dat wat geordend is begrijpelijk en bevattelijk wordt. Bij Diderot en d'Alembert ontstond echter al gauw twijfel aan hun eigen ordeningsprincipe, want door de verwijzingen in de artike-

len naar andere lemma's maakten ze duidelijk dat er zich onder de oppervlakte wellicht nog een andere netwerkstructuur zou kunnen verbergen.

4.2. CANON

Het is een van de taken van lijsten om de natuur, verzamelingen en kennis te ordenen. Enumeratieve opsommingen hadden volgens Descartes de volgende taak: door de ervaring van deze geordende natuur, verzameling en kennis konden mensen leren een juist oordeel te vellen.

In de klassieke oudheid gebruikte men het begrip 'canon' in de betekenis van voorbeeld of maatstaf voor het juiste handelen en oordelen. Er was bijvoorbeeld een canon van de tien beste Attische sprekers en een canon van negen dichters. De canon moet een voorbeeld zijn, dat is zijn functie. Hij vormde de basis van de normatieve esthetica van het classicisme.

Maar ook de *Doryphoros* van Polykleitos wordt *Canon* genoemd. Deze voorstelling van de canon in de vorm van een beeld, geldt als absolute uitbeelding van de esthetische principes van de klassieke schoonheid. Het volkomen menselijke lichaam vormde in de Griekse klassieke oudheid een zinvolle eenheid – de waarheid van de kosmos drukte zich uit in de proporties van de menselijke gestalte.

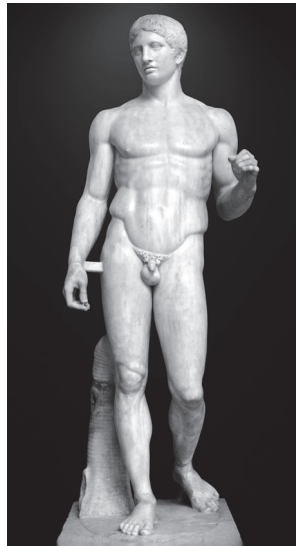

Fig. 3: *Doryphoros* van Polykleitos. https://de.wikipedia.org/wiki/Doryphoros#/media/File:Doryphoros_MAN_Napoli_Inv6011-2.jpg

De klassieke canon stond aan de basis van de esthetica van de Griekse en Romeinse oudheid. Het woord ‘klassiek’ is afgeleid van het Latijnse begrip *classis*, het is in feite het resultaat van een ordeningsproces, de classificatie. Klassiek is de oorspronkelijke aanduiding voor het beste in een bepaalde afdeling, waardoor alles wat niet aan de voorwaarden van volmaaktheid voldoet, met het epitheton ‘niet-klassiek’ moet worden aangeduid. De klassieke canon was daardoor een integrale en totalitaire lijst, want hij benoemde indirect ook de elementen die buiten de canon zijn gelaten. Hier wordt de ‘ideologische status’ of ‘ideologische functie’ (Jullien) van een lijst opnieuw duidelijk. Alles wat buiten deze autoritaire canon valt, wat niet voldoet aan de esthetische eis van de classicistische eenheid wordt belachelijk gemaakt, geta-boeiseerd en gecensureerd. Niet-klassiek is alles wat in het tweede deel van dit artikel ter sprake komt: het ongeordende, komische en oriëntaalse. Maar voor we daarop ingaan, zullen we duidelijk maken waarom een klassieke lijst zoals de canon zoveel macht kon uitoefenen.

5. ALGORITMES

Een lijst die selecteert en censureert geeft een waardeoordeel en wordt een machtsinstrument. Ze krijgt een politiek betekenis, zoals de lijsten van de Soemeriërs. In dit verband kunnen talrijke andere lijsten worden genoemd die hiërarchische ordeningen en machtsverhoudingen uitdrukken: wetten, huisregels of contracten. De laatstgenoemde zijn deterministische algoritmes. Mensen die zich hier keurig aan houden, functioneren uitstekend in het machts-systeem en houden dat in stand. Overigens moet ook het subversieve tegen-deel van de algoritmische wetslijsten worden genoemd: het artistieke mani-fest dat juist gewijd is aan het ondergraven van een dergelijke orde; het resultaat daarvan is de negatie van de bestaande orde.

Kookrecepten en gebruiksaanwijzingen zijn eveneens algoritmes. Zij stellen het slagen van een gerecht of het juiste gebruik van een apparaat veilig. Een algoritme is ‘een eindige reeks instructies die vanuit een gegeven begintoestand naar een beoogd doel leidt’.³ Ieder algoritme is een lijst, maar niet iedere lijst is een algoritme. De overeenkomst tussen algoritmes en pragmati-sche lijsten is hun niet-verbonden rangschikking. Bij wetten, huisregels en dergelijk gebruik van lijsten oftewel algoritmes kan de niet-verbondenheid daarom als een vorm van machtsuitoefening geïnterpreteerd worden, omdat

³ < <https://nl.wikipedia.org/wiki/Algoritme> > [26 december 2017].

discursieve benoemingen van causaliteit ontbreken: er is alleen een ‘dat’ en geen ‘omdat’. Dit wordt duidelijk bij de vernederende sancties van zinloos strafwerk. Scholieren moesten vroeger bijvoorbeeld de regel die zij door hun gedrag hadden overtreden, zonder commentaar of uitleg talrijke keren onder elkaar in een schriftje schrijven.

Ook de intrinsieke ordening van het internet blijkt bij nader inzien een machtsinstrument te zijn. Na iedere zoekaanvraag in Google of een andere zoekmachine volgt een lijst, een rangschikking van elementen, waarbij de kennis van de wereld schijnbaar ongeordend, willekeurig en niet-hiërarchisch wordt aangeboden. Het ordeningssysteem dat zich daarachter bevindt, kent alleen de programmeur van het algoritme. Hij bepaalt wat op de lijst staat. Ook hier ontbreekt iedere aanduiding van causaliteit, en verband tussen de treffers. Door zijn onwetenschap is de gebruiker gemakkelijk manipuleerbaar.

Terwijl pragmatische of praktische lijsten hun ideologische status vanwege de manipuleerbaarheid van de gebruikers verhullen, concentreren literaire lijsten zich juist op hun structuur. We zullen zien dat zij spelen met de ideologische functie van autoritaire lijsten en daardoor een poëtisch en zelfs subversief karakter hebben.

6. DE LITERAIRE LIJST ALS UITING VAN SUBVERSIVITEIT

Maar eerst onderzoeken we nog een ander element, namelijk het verschil tussen literaire en pragmatische lijsten: hun enumeratieve opsomming dient er niet toe om de hoeveelheid data te reduceren, maar te vergroten en zodoende wereld te scheppen.

Literaire lijsten zijn weliswaar korter dan de veertig meter van de Papyrus Harris I, maar in hun monumentaliteit maken ze wel indruk. Het stijlmiddel van de *accumulatio* maakt gebruik van de lijstenstructuur en beklemtoont het oneindige, de overvloed, het mateloze, het niet-bevatbare. Lijsten worden, aldus Eco, geboren uit de onstilbare behoefte aan nog meer (Eco, 2011, p. 82), en Belknap benadrukt de ‘sense of wonder the list can arouse in readers’ (Belknap, 2004, p. 1). Hiervan zullen we een paar exemplarische voorbeelden geven.

6.1. BLASON EN EKPHRASIS

De klassieke canon van de Doryphoros heeft een literair equivalent in de *laudatio puellae*, de opsommende lofredde op de schoonheid van een vrouw, ook blason genoemd. De beschrijving van de dichtster levert een gefragmenteerd lichaam op. Belknap omschrijft de blason als ‘listing of attributes’, een lijst, die ‘provides a sequence that is voyeuristically followed by the reader’ (Belknap, 2004, p. 24). Een bekend blason is in het *Hooglied* te vinden:

(1) Zie, gij zijt schoon, Mijn vriendin! zie, gij zijt schoon; uw ogen zijn duiven ogen tussen uw vlechten; uw haar is als een kudde geiten, die het gras van den berg Gileads afscheren. (2) Uw tanden zijn als een kudde schapen, die geschoren zijn, die uit de wasstede opkomen; die al te zamen tweelingen voortbrengen, en geen onder hen is jongeloos. (3) Uw lippen zijn als een scharlaken snoer, en uw spraak is liefelijk; de slaap uws hoofds is als een stuk van een granaatappel tussen uw vlechten. (4) Uw hals is als Davids toren, die gebouwd is tot ophanging van wapentuig, waar duizend rondassen aan hangen, altemaal zijnde schilden der helden. (5) Uw twee borsten zijn gelijk twee welpen, tweelingen van een ree, die onder de leliën weiden. [...] (13) Uw scheuten zijn een paradijs van granaatappelen, met edele vruchten, cyprus met nardus; (14) Nardus en saffraan, kalmus en kaneel, met allerlei bomen van wierook, mirre en aloë, mitsgaders alle voornaamste specerijen (Hooglied 4: 1-5; 13-14).

Andere bekende blasons vindt men in het werk van Petrarca, Ariosto, in *Le Blason du beau tétin* (1535) van Clément Marot en in Shakespeares sonnet 106. De volgorde van de beschrijving van het vrouwelijk lichaam verloopt altijd van boven naar beneden. Dit fragmentatieproces, dat door de analyse ontstaat en waardoor de aparte delen in de vorm van een lijst verschijnen, moet als het ware door de verbeelding van de lezer weer ongedaan worden gemaakt.

Een soortgelijke beschrijving van de elementen van een geheel vindt plaats bij de ekphrasis, de literaire beschrijving van een beeld. Een van de bekendste lijsten van de Westerse cultuur, is Homerus’ beschrijving van het Schild van Achilleus, waarvan hier een fragment volgt:

het schild had vijf lagen en daarop bracht hij veel drijfwerk aan met kunstvaardige behendigheid.
Daarop beeldde hij de aarde af, de hemelkoepel en de zee

en de onvermoeibare zon en de volle maan
en alle sterrenbeelden die de hemel bekroont:
de Pleïaden en de Hyaden en de sterke Orioon
en de Grote Beer die ook wel Wagen genoemd wordt
en op dezelfde plaats draait en loert naar Orioon
en als enige de onderdompeling in de Okeanos ontloopt.
Ook beeldde hij er twee mooie steden op af vol mensen met heldere
blik [...] (Homerus, vs. 478-490).

En zo gaat het verder, het complete Griekse leven wordt beschreven, de microkosmos van het schild omvat de gehele macrokosmos van de toenmalige wereld. Homerus' beschrijving van het schild is de eerste bekende ekphrasis in de literatuur.

6.2. BESCHRIJVEN

Algemeen kan het volgende worden gezegd: een beschrijving – en niet alleen de beschrijving van de wereld – ontstaat door middel van lijsten. Homerus' beeldbeschrijving is bovendien het begin van de heraldiek – de genormeerde beschrijvingskunst bij uitstek. Bij de beschrijvingen vinden we de paradox dat een optische indruk van het geheel met literaire middelen moet worden weergegeven. Het 'ook ... ook ... ook' van de ekphrasis probeert het probleem te omzeilen dat iedere beschrijving met woorden successief moet gebeuren.⁴ Bij beeldende kunst is dat anders: de kijker kan het gehele beeld in een oogopslag waarnemen.

Voor een beschrijving op zich geldt dat zij een paradigma vormt voor een objectieve weergave, waardoor ze dichtbij de realiteit staat. Maar het oordeel over beschrijvingen is volgens Emil Angehrn vaak negatief (Angehrn, 1995, p. 59): die richt zich op de vermeende oppervlakkigheid en successiviteit die als 'saai' worden beschouwd. Mainberger vindt het beste voorbeeld van enumeratief realistisch vertellen in Cervantes' *Don Quixote*. Sancho Panza vertelt zijn meester het verhaal over de herder Lope Ruiz, die met een bootje zijn driehonderd geiten over de rivier moet zetten. Sancho Panza vindt dat hij dit verhaal alleen waarheidsgetrouw kan vertellen als hij de overtocht van iedere aparte geit beschrijft, de een na de andere (Mainberger, 2003, p. 233). 'Optel-

⁴ De bekendste Duitse vertaling van deze passage gebruikt herhaaldelijk 'drauf'. De vertaler stoort zich kennelijk niet aan de successiviteit van het beschrijven. Zie: Homer, *Ilias*, boek 14, vs. 481-490, vertaling van Johann Heinrich Voß (<http://gutenberg.spiegel.de/buch/ilias-1821/59> [26 december 2017]).

len' (of 'opsommen') en 'vertellen' zijn etymologisch verwant, in het Nederlands en in het Duits (Von Contzen, 2017, p. 223). De beschrijving als opsomming is de modus van het realistische vertellen. Thomas Wegmann formuleert het voorzichtig: 'Dienen Aufzählungen nicht auch in fiktionalen Texten dazu, das Erzählte glaubwürdiger zu gestalten, weil Listen über den Nimbus des Realen, über das Prinzip der Indexikalität verfügen?' Vervolgens schrijft hij, nu preciezer: 'Gerade weil ihr kulturpoetisches Verfahren in unkünstlerischen Kontexten entstand, können Listen literarische Texte offenbar mit Wirklichkeitseffekten ausstatten, die indes nicht mit der Wirklichkeit zu verwechseln sind' (Wegmann, 2011, p. 227).

De rol van lijsten in de literatuur loopt sterk uiteen en is wellicht zelfs paradoxaal. Hoewel het beschrijvingsprocedé de illusie van werkelijkheid in een roman bevordert, stoort de lijst zodra ze in een roman wordt opgenomen. Daarbij moet allereerst om heuristische redenen een verschil worden gemaakt tussen het gebruik van een lijst om formele redenen – de lijst als onderbreking van de lectuur – en om inhoudelijke redenen – de lijst als wereldrepresentatie of als spel, satire en subversieve daad.

Eva von Contzen definieert de lijst formeel als 'nicht-narratives Element', dat niet 'erzählt', maar 'aufzählt'. Een lijst 'verbindet nicht, schafft keine Kohärenz, kreiert keinen Plot' (Von Contzen, 2017, p. 223). De lezer leest deze 'Auf-Zählung' ('op-somming') als 'Er-Zählung' ('ver-telling') en vat ze daardoor op als uitdrukking van een ordening die gedecodeerd moet worden. Een lijst beschrijft weliswaar geen handeling, vervolgt ze, maar laat zich in de handeling integreren en voegt er een bouwsteen aan toe (Von Contzen, 2017, p. 223). Wat ze beide gemeenschappelijk hebben is een 'Sequenzierung von Inhalten' (Von Contzen, 2017, 223); lijsten vormen een 'Vorform schriftlicher Erzählkultur' (Von Contzen, 2017, p. 224).

Deze functionaliteit van de lijst is op het eerste gezicht in tegenspraak met literair esthetische doelen (Von Contzen, 2017, p. 225), maar deze zijn ook vrijwel nooit het doel van een reële lijst in een roman. Een lijst is 'lelijk', omdat ze de narratieve coherentie destabiliseert. Haar eenvoudige vorm staat tegenover de complexe betekenisstructuur die daardoor ontstaat (Von Contzen, 2017, p. 226). Ook Mainberger benadrukt dat de gehele tekst bij het gebruik van lijsten tot stilstand komt (Mainberger, 2003, p. 267). Belknap beschrijft het in soortgelijke bewoordingen, maar bij hem komt er een speels element bij dat naar de danswereld verwijst: 'The rhythm of the repetition interrupts the forward drive of the text, and for a moment we are invited to dance' (Belknap, 2004, p. XIII).

6.3. LIJST EN SATIRE

Belknaps speelse formulering maakt weliswaar niet veel duidelijker wat er daadwerkelijk gebeurt als er een lijst in een tekst verschijnt, maar met zijn uitdrukking ‘invited to dance’ komt een heel andere functie van de literaire lijst naar voren: de lijst als spel, satire en als subversieve daad. Met een citaat van Wolfgang Iser verwijst Von Contzen naar de actieve rol van de lezer:

Als Unterbrechung der Textkohärenz transformieren sich Leerstellen zur Vorstellungstätigkeit des Lesers. Sie gewinnen dadurch den Charakter einer sich selbst regelnden Struktur, indem die von ihnen verursachten Aussparungen als Antriebe für das Vorstellungsbewußtsein des Lesers wirksam werden: es gilt, das Vorenthaltene durch Vorstellungen zu besetzen (Von Contzen, 2017, p. 235).

De autoriteit van de tekst wordt geringer door de ‘open plekken’, en doordat een vaste vertelinstantie afwezig is, nemen de interpretatiemogelijkheden toe. Dat kan als een poëtische bijdrage van de (impliciete) lezer worden beschouwd, als we de oorspronkelijke betekenis van het woord *poesis*, ‘creatie’, erbij nemen, waarnaar ook Julliens begrip van de ‘inventieve’ lijst verwijst. Toch hebben de ‘open plekken’ tussen de vermeldingen bij pragmatische lijsten en literaire lijsten verschillende functies. Bij de pragmatische lijsten is de leegte of onverbondenheid een middel van autoriteiten om macht uit te oefenen, doordat de lezers/gebruikers uitleg, samenhang en causaliteit wordt onthouden. De autoriteiten zijn in het bezit van de ware betekenis, van de enige, uitsluitende interpretatie van deze tekst. De onderdaan moet gehoorzamen, niet nadenken. Hij is machteloos. De lezer van poëtische lijsten krijgt juist macht want hij kan de ‘open plekken’ zelf invullen. Bij een literaire lijst trekt de auteur zich bewust terug. Door het gebrek aan een autoriteit die interpretaties vastlegt, ondergraaft een literaire lijst autoritaire machtsverhoudingen en wordt satirisch. Naast de formele vorm van de lijst wordt nu ook haar inhoudelijke functie of, zoals Jullien het noemt, haar ideologische functie duidelijk. Satirische lijsten zijn subversieve lijsten.

Zonder uitgebreid op de theorievorming van humor en satire in te gaan kunnen we stellen dat de satire humoristisch is maar humor niet satirisch. Helmut Arntzen betoogt dat de overeenkomst tussen humor en in het bijzonder de ‘lachende Satire’ bestaat in hun ‘Negativität’. Maar teksten zijn pas satirisch ‘wenn ihre Negativität aus indignatio hervorgeht, d.h. wenn das Gesagte, das Dargestellte gewissermaßen seine eigene Abschaffung evoziert’ (Arntzen, 2003/2010, p. 347). Uit het overzicht van Arntzen blijkt ook dat er een over-

eenkomst is tussen de ‘lachende Satire’, de in dit artikel eerder genoemde schaterlach, en het subversieve, bijvoorbeeld van lijsten. Humor is affirmatief, schrijft hij verder, terwijl uit de satire iets nieuws kan ontstaan: ‘Die aus der indignatio hervorgehende Darstellung des “Verkehrten” könnte also das Negativ der Darstellung des locus paradisiacus sein’ (Arntzen, 2003/2010, p. 348).

6.4. MELANCHOLIE

Maar voor we ingaan op de subversieve lijsten, volgt een omweg langs de melancholie: een van de interessantste – en vermoedelijk ook omvangrijkste – literaire lijsten is te vinden in Robert Burtons *Anatomy of Melancholy* (1621), waarin de Engelse auteur de gehele cultuur van de toenmalige wereld opnam. Hij somt bijna alles op wat tot de toenmalige cultuur gerekend werd. Deze lijst is overweldigend, buitenissig, overmatig, encyclopedisch – begrippen die het karakter van de lijst alleen maar kunnen benaderen. Hier heeft plaats wat Belknap bij literaire lijsten ziet gebeuren: de woorden beginnen in het hoofd van de lezer te dansen, eerst traag, maar steeds sneller, tot hij in een roes raakt en het eentonig getob dat hem melancholiek stemde achter zich kan laten en hij vrolijk wordt:

But amongst all those exercises or recreations of the mind within doors, there is none so general, so aptly to be applied to all sorts of men, so fit and proper to expel idleness and melancholy, as that of study. [...] There be those so much taken with Michel Angelo’s, Raphael de Urbino’s, Francesco Francia’s pieces, and many of those Italian and Dutch painters, which were excellent in their ages; and esteem of it as a most pleasing sight to view those neat architectures, devices, escutcheons, coats of arms, read such books, to peruse old coins of several sorts in a fair gallery; artificial works, perspective glasses, old relics, Roman antiquities, variety of colours. [...] Who will not be affected so in like case, or to see those wellfurnished cloisters and galleries of the Roman cardinals, so richly stored with all modern pictures, old statues and antiquities? [...] Or in some prince’s cabinets, like that of the great duke’s of Florence, of Felix Platerus in Basil, or noblemen’s houses, to see such a variety of attires, faces, so many, so rare, and such exquisite pieces, of men, birds, beasts, etc., to see those excellent landships, Dutch works, and curious cuts of Sadeler of Prague, Albertus Durer, Goltzius, Vrintes, etc., such pleasant pieces of perspective, Indian pictures made of feathers, China works, frames, thaumaturgical motions, exotic toys, etc. (Burton, 2001, p. 86-88).

In de lijst van Burton bevindt zich evenveel wereld als in een kunst- en rariteitenkabinet of in Homerus' beschrijving van het Schild van Achilles. Maar hij had met zijn lijst niet alleen de intentie om de wereld te representeren of een therapie voor te stellen waarmee een melancholicus kon worden genezen. Achter deze acceptatie van veelvoud, deze digressie en distractie schuilt ook een afwijzing van de Westers-christelijke concentratie op reductie en eenheid, ook en vooral op esthetisch gebied. Nauw daarmee verbonden is de aandacht voor losheid en humor; in de Westerse geschiedenis verwijzen deze vaak naar een subversieve houding, terwijl ze in de Aziatische geschiedenis tot een filosofische houding behoren.

Het begrip 'satire' is afkomstig van het Latijnse *lanx satura*, waarmee een schaal wordt aangeduid waarop diverse vruchten uitgestald zijn. De etymologie verwijst ook naar gerechten die uit verschillende ingrediënten bestaan, naar veelheid en mengvormen (Arntzen, 2003/2010, p. 346. In figuurlijke zin wordt daarmee naar een 'poëtisch mengselwerk' (Van Bork *et al.*, 2012) verwezen als 'voedsel voor de geest'. Gebrek aan eenheid en ordening kenmerkt deze potpourri. Dat willen we illustreren aan de hand van een literair genre dat als inferieur wordt beschouwd omdat het niet voldoet aan de esthetische eis die eenheid verwacht: de *silvae*. De structuur van het genre is een lijst.

6.5. SILVAE

Silva betekent 'bosje' en de oudst bewaard gebleven *silvae* zijn die van Statius (89-96 n.C.). In het algemeen wordt met *silvae* een bundel gelegenheids-gedichten of beschrijvingen van kunstwerken aangeduid, maar ook losse notities zonder samenhang worden hiertoe gerekend. Wat hun structuur betreft zijn ze incoherent en zonder samenhang, het complete tegendeel van een epos of roman, die beide volgens een doordacht plan worden geschreven. *Silvae* komen in alle literaturen en eeuwen voor en er zijn poëtische en prozaïsche vormen. In de zestiende en zeventiende eeuw waren de poëtische vormen populair in de Nederlanden: Lieven van Brecht dichtte *sylva piorum carminum* (1555), Jan van der Noot *Het Bosken* (1561) en ook Hugo Grotius schreef *sylvae* – verzamelingen van gedichten met een diverse inhoud.

De prozaïsche *silvae* waren meestal een 'gelehrtes, aber ungeordnetes Werk mit dem Charakteristikum der Vielfalt' (Van Dam, 2010, p. 938). Francis Bacons *Sylvae Sylvarum* (1627) bestond uit een verzameling feiten uit de natuurkunde (Van Dam, 2010, p. 943). Voorbeelden uit de oudheid zijn Athenaios' *Deipnosophistai* (begin derde eeuw), dat tot het Griekse genre van de

‘Buntschriftstellerei’ behoort (Kühlmann, 2012, p. 32) en Macrobius’ *Saturnalia* (begin vijfde eeuw); beide werken vatten de kennis van die tijd samen via gesprekken die tijdens een gastmaal werden gevoerd. In het Duitse taalgebied publiceerde Johann Gottfried Herder in de achttiende eeuw zijn *Kritische Wälder, oder Betrachtungen die Wissenschaft und Kunst des Schönen betreffend* (1769).

7. DE AZIATISCHE LIJST

In de literairesthetische theorie zijn er talrijke pejoratieve aanduidingen voor kunstwerken die niet voldoen aan de klassieke eisen van eenheid: bijvoorbeeld *sammelsur*, *pot purri*, *ollapotrida* of *pottage*. Daarmee verwees men vroeger graag naar een in esthetisch opzicht weinig aansprekend mengelwerk, in navolging van een stampot, waar min of meer alles in kon worden gedaan. Carel van Mander, die als Nederlander per definitie niet in de traditie van de classicistische kunst werkte, zag daarin iets positiefs: ‘Steelt armen, beenen, lijven, handen, voeten / T’is hier niet verboden, doe willen, moeten / Wel spelen Rapiamus personnage, / Wel ghecoockte rapen is goe pottage’ (Van Mander, 1969, p. 35). Een prototype van een dergelijke chaotische opsomming is – en we maken nu een grote sprong in de tijd – Blooms lade in *Ulysses*, de beschrijving van alle voorwerpen die zich in een la bevinden. Eco noemt dit ‘pijnlijk precies realisme’, waarbij de auteur vreugde schept in het tonen van de incoherentie van het geheel (Eco, 2011, p. 283).

Deze incoherentie wordt in de gehele cultuurgeschiedenis vanaf de klassieke oudheid (de tegenstelling tussen Atticisme en Azianisme), via de achttiende eeuw (de mode van de *chinoiserie*) tot op de dag van vandaag (het poststructuralistische gedachtegoed) gekoppeld aan de Aziatische cultuur. Het is dan ook geen toeval dat een bekende lijst uit de discussies over lijsten afkomstig is uit een Aziatische encyclopedie – hoewel fictief:

Ce texte cite ‘une certaine encyclopédie chinoise’ où il est écrit que ‘les animaux se divisent en: a) appartenant à l’Empereur, b) embaumés, c) apprivoisés, d) cochons de lait, e) sirènes, f) fabuleux, g) chiens en liberté, h) inclus dans la présente classification, i) qui s’agitent comme des fous, j) innombrables, k) dessinés avec un pinceau très fin en poils de chameau, l) et caetera, m) qui viennent de casser la cruche, n) qui de loin semblent des mouches’. Dans l’émerveillement de cette taxinomie, ce qu’on rejoint d’un bond, ce qui, à la faveur de l’apologue, nous est indiqué comme le charme exotique d’une autre pensée,

c'est la limite de la nôtre: l'impossibilité nue de penser cela (Foucault, 1994, p. 7).

Het andere denken ('une autre pensée') vormt een tegenstelling tot het hiërarchische, autoritaire, verstandige, geordende, didactische, canonieke denken van het avondland. Jullien formuleert het met betrekking tot de lijsten als volgt: 'La question [est] donc [...] de chercher, comme aventure intellectuelle, à éprouver les modes les plus divers – et jusqu'aux limites du possible – de la rationalité (Jullien, 1990, p. 10). Jullien definieert lijsten uit de Oud-Japanse literatuur die geen semantische hiërarchie kennen, als 'assemblage hétéroclite, pour un usage humoristique' (Jullien, 1990, p. 12). Dat hebben de lijsten uit Sei Shōnagons *Hoofdkussenboek* overigens gemeen met de carnavaleske lijsten van Rabelais. Pigeot betoogt dat dergelijke heterocliete lijsten een ludiek karakter hebben (Pigeot, 1990, p. 123). De functie van deze paratactische opsommingen ligt volgens haar in de 'kritiek', want syntax betekent altijd 'hiérarchisation des données, énonciation de circonstances: localisation dans l'espace et le temps, causes, concessions' (Pigeot, 1990, p. 132). Aan deze hiërarchisering van feitelijkheden, het uitspreken van omstandigheden – die ook in de pragmatische lijst niet voorkomen omdat ze de macht van de lijst als onderdrukkingmiddel zouden ondergraven – onttrekt de heterogene lijst zich ook en die wordt zodoende een zuivere vorm van satire (Pigeot, 1990, p. 132).

Ook Jullien vraagt zich af of de poëtische, Aziatische lijst (de inventieve lijst) niet alleen het tegendeel is van een autoritaire lijst maar de autoriteit zelf ook ter discussie stelt (Jullien, 1990, p. 12). Om deze vraag te beantwoorden nemen we een citaat van Multatuli uit Idee 158. Daarin trekt hij een parallel tussen de 'Natuur' en een Aziatische toko:

De Natuur is *algemeen*. Haar domheid hebben we gezien in de koperplettery.

Om u opmerkzaam te maken op de algemeenheid der Natuur, nodig ik u uit tot een bezoek van 't verkoophuis, of beter, van 'n bataviase toko. Voor niet-indiërs moet ik hier even zeggen dat een toko staat tot 'n winkel, als alles tot niets. Het woord winkel, dat eigenlyk beteekent: inspringende hoek, stamt uit den tyd toen de ruimte tussen twee uitspringende vleugels van 't een of ander gebouw gebruikt werd tot het verkopen van goederen. Liefst koos men daartoe kerken, wyl die door den kruisvorm en de uitstekende kapellen de meeste 'winkels' vormden. Dit in 't voorbygaan.

In een *winkel* verkoopt men iets, een soort van goederen. In een *toko* verkoopt men allerlei soorten, alle goederen, *alles*.

Vraag naar schoensmeer, ham, tandpoeder, muzenalmanakken, domineesportretten, bonshommes, duikelaartjes, schaatsen, rouwlint, aandelen in 'n schip, of kuitgespen... dat alles levert u 's rechtgeaarde toko. Zo'n toko is de Natuur. Zy heeft in haar oneindig magazyn: *alles!* Lucht, zee, leven, liefde, zwaarte, ziekte, vreugd, schoonheid, karakter, pyn, klank, spoed, traagheid, kracht, groei, ontbinding, dood. 't Doet er nu niet toe, of ze dat alles teweegbrengt door één middel: *beweging*, evenals 't ons onverschillig is of 't verkoophuis z'n waren ontvangt uit één fabriek. Genoeg, de waren zyn er.

Maar in 't groote verkoophuis der Natuur ligt alles door elkander. De polichinel zit schrylings op den nek van 't bronzen vrouwtje dat haar kind beweent. Napoleon in gips staat tussen twee spellen kaarten, en 'n fles konjak is gewikkeld in 'n traktaatje van de afschaffers.

Want de Natuur is *dom*. Ze heeft geen verstand van *étalage*. Daardoor is ze humoristisch, en wie dat goed natekent is 't ook (Multatuli, 1973, p. 385).

Net als Homerus en Burton onderneemt Multatuli een poging de totaliteit van de wereld in de literatuur weer te geven. Hij noemt de 'Natuur' dom omdat ze de dingen alleen ongeordend, als een lijst, presenteert, zonder eenheid, hiërarchie, oorzaken, concessies, betekenis of doel. In deze chaos ontbreekt de samenhang. Multatuli imiteert in deze humoristisch-poëtische passage de 'Natuur' en maakt, wat Pigeot voor de Japanse traditie kenmerkend vindt, van de lijst 'une sorte de machine à donner le vertige: sous les yeux médusés du lecteur défilent des fragments empruntés à tous les ordres d'un réel préalablement démantelé' (Pigeot, 1990, p. 134).

In deze diversiteit van ordeningen – die afwijkt van een eenduidig ideologische houding tegenover politiek en religies, die eenheid vereisen – is het moderne van de lijsten te vinden. Zij ondergraven de eenheid die de bovengenoemde autoriteiten de realiteit noemen. Multatuli betoogt daarentegen dat het gefragmenteerde de realiteit is – en dat is een heel moderne opvatting.

8. VAN ALFABET TOT *TEXTUR*

Voor Andreas Kilcher speelt de uitvinding van het alfabet, dat de elementen willekeurig achter elkaar zet zonder dat er een enkel zinvol ordeningsysteem

herkenbaar is, een belangrijke rol in deze ontwikkeling. De alfabetische tekst is een medium van de modernisering dat, aldus Kilcher, gesloten vormen van systemen en kennis kan openen en de complexiteit van de onderlinge relaties in deze systemen vergroot. Dat houdt echter het gevaar in dat de metafysische, morele, didactische en esthetische eenheid en eenvoud daarbij verloren gaan (Kilcher, 2007, p. 91). Het resultaat is een encyclopedisch schrijven dat van de lezer vraagt de lacunes zelf in te vullen.

Terwijl het alfabet beschikt over een willekeurige ordening, die lijsten en opsommingen structureel vaak volgen, gaat het modernste paradigma van het encyclopedische nog verder: de *'Textur'*. Hier worden net als bij het alfabet 'disfunktionale, asystematische und entropische Formen enzyklopädischer Anordnung' opgebouwd maar tegelijkertijd 'sowohl hierarchische als auch lineare Ordnungen durch eine universelle Vernetzung von Wissenspartikeln' gebruikt (Kilcher, 2003, p. 21 e.v.). Met Novalis noemt Kilcher deze laatste fase in de evolutie van de encyclopedische kennis een *'ConfusionsSystem'* (Kilcher, 2003, p. 17 e.v.). Aan het eind daarvan staat een 'dissoziierte[s] Wissen', geen uniforme en informatieve kennis (Kilcher, 2003, p. 18).

Een literaire lijst, dat wil zeggen een niet-pragmatische lijst, bevat ook altijd een standpunt over de verhouding tussen complexiteit en eenheid. Eco trekt aan het slot van zijn studie over lijsten de volgende conclusie: 'The list becomes a way of reshuffling the world, almost putting into practice Tesauro's invitation to accumulate properties in order to bring out new relationships between distant things, and in any case to cast doubt on those accepted by common sense' (Eco, 2011, p. 327). De mens kan met behulp van lijsten een nieuwe denkwijze uitproberen en in de praktijk brengen, zoals Foucault aan de hand van de Chinese encyclopedie heeft aangetoond.

Dat dit nieuwe denken bijna onmogelijk is, laat David Martyn in zijn artikel 'Einfach komplex' zien. Door de contrastieve begrippen 'eenvoudig' en 'complex' in de titel van het artikel op te nemen, verwijst hij naar een uitdaging voor en een oproep aan het denken. Aan de hand van voorbeelden zoals Herders interpretatie van de Heptameron, het bijbelse scheppingsverhaal en het alfabet maakt hij duidelijk dat voor zulke lijsten de traditionele omschrijving als 'chaotische Aufzählung' in de zin van Leo Spitzer onvoldoende is. Analyses van deze voorbeelden tonen aan dat 'hier die so einfach anmutende Form der Aneinanderreihung eine auffallend hohe Dichte an Binnenrelationen' kent (Martyn, 2017, p. 214). De middelen van het classicisme en de esthetische eis van de 'Einheit des Mannigfaltigen' zijn verouderd, de gebruikelijke uniformiserende middelen van kennisvorming door 'taxonomische

Kategorisering, durch Zurückführung auf bewegende und finale Ursachen oder durch entelechische Ableitung' (Martyn, 2017, p. 218) zijn niet meer adequaat voor de moderne opvatting van realiteit, doordat deze middelen de dingen hun verscheidenheid ontnemen. Hij pleit ervoor in plaats van het begrip 'eenheid' het begrip '*Verflechtung*', verwevenheid, te introduceren (Martyn, 2017, p. 218 e.v.).

9. BESLUIT

Het is de taak van de verlichte mens zoals Diderot hem zag om deze '*Verflechtung*' te accepteren en haar als uitdaging op te vatten. Diderot probeerde met zijn begrip van de '*rappports*' de fragmentarisatie en arbitrariteit van kennis op te heffen (Kloepfer, 1991, p. 269). Dat laat hij aan de lezer over. In het wit, de 'open plekken', van de afbeeldingen in de *Encyclopédie*, maar ook in de lacunes en de leegte die ontstaat als de taal zwijgt op het toneel, zijn de plekken waar de lezer, het publiek, actief moet worden (Bender & Marrinan, 2010, p. 70).

Dat geldt dus ook voor de moderne mens. Maar hij moet de lacunes van een lijst, die de lacunes in de wereld zijn, zelf invullen. Dat stelt hoge eisen aan mensen, wellicht te hoge. Velen van hen beweren daarom dat dit een taak is van een hogere instantie die de fragmentarisatie, diversiteit en verscheidenheid van hun levenswereld weer tot een coherent, eenvormig geheel reduceert. Breekt daarmee weer een tijdperk van pragmatische lijsten aan?

De pragmatische lijsten dienen het behoud van kennis en macht. Daarachter gaan – zichtbaar of verborgen – economische en politieke belangen schuil. Literaire lijsten hebben uiteenlopende functies: ze onderbreken het lezen van het verhaal in een tekst en vormen een appel aan de lezer na te denken over de betekenis, niet alleen die van de lijsten zelf. Als hij daar niet in slaagt, wordt hem gevraagd het fragmentarische van de werkelijkheid als zodanig lachend te accepteren, onder de indruk van, overdonderd en meegesleept door de accumulatieve stroom van woorden. Of hij laat zich meeslepen door de nog te ontdekken complexiteit van subversieve lijsten en laat zich zodoende tot een geheel nieuwe wijze van denken stimuleren.

Literatuurlijst

- Angehrn, E.** (1995). 'Beschreibung zwischen Abbild und Schöpfung'. In Boehm, G. & Pfothenhauer, H. (red.), *Beschreibungskunst – Kunstbeschreibung. Ekphrasis von der Antike bis zur Gegenwart*. München: Wilhelm Fink Verlag, p. 59-74.
- Arntzen, H.** (2003/2010). 'Satire'. In: Barck, K., Fontius, M., Schlenstedt, D., Steinwachs, B. & Wolfzettel, F. (red.), *Ästhetische Grundbegriffe (ÄGB)*. Historisches Wörterbuch in sieben Bänden. Band 5 Postmoderne – Synästhesie. Stuttgart/Weimar: Verlag J.B. Metzler, p. 345-364.
- Becker, C.** (1996). *Vom Raritäten-Kabinett zur Sammlung als Institution. Sammeln und Ordnen im Zeitalter der Aufklärung*. Egelsbach: Hänssel-Hohenhausen.
- Belknap, R.E.** (2004). *The List. The Uses and Pleasures of Cataloguing*, New Haven/London: Yale University Press.
- Bender, J. & Marrinan, M.** (2010). *The culture of diagram*. Stanford: Stanford University Press.
- Burton, R.** (2001). *The Anatomy of Melancholy*. Jackson, H. & Gass, W.H. (red.), New York: New York Review Books.
- Deicher, S.** (2015). 'Einführung'. In Deicher, S. & Maroko, E. (red.), *Die Liste. Ordnungen von Dingen und Menschen in Ägypten*. Berlin: Kadmos, p. 7-28.
- Eco, U.** (2011). *The Infinity of Lists. From Homer to Joyce*. Alastair McEwen (vert.), London: MacLehose Press.
- Foucault, M.** (1966). *Les mots et les choses. Une archéologie des sciences humaines*. Paris: Gallimard.
- Goody, J.** (1977). *The Domestication of the Savage Mind*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Homerus, Ilias**. Vert. Bijnsdorp, B. <<https://benbijnsdorp.nl/ilias18.html>> [8 november 2017].
- Jullien, F.** (1990). 'Vertu pratique de la liste: de la main, du corps, du poème'. In Jullien, F. (red.), *Extrême-Orient Extrême-Occident. L'art de la liste*. Paris: Presses Universitaires de Vincennes, p. 13-36.
- Kilcher, A.B.** (2003). mathesis und poiesis. *Die Enzyklopädik der Literatur 1600 bis 2000*, München: Wilhelm Fink Verlag.
- Kilcher, A. B.** (2007). 'Theorie des alphabetisierten Textes'. In Michel, P., Herren, M. & Rüesch, M. (red.), *Allgemeinwissen und Gesellschaft*, <www.enzyklopaedie.ch> [8 november 2017].
- Kloepfer, R.** (1991). 'Für eine Geschichte der Literatur als Kunst – Sympraxis am Beispiel Diderots'. In Tietzmann, M. (red.), *Modelle des literarischen Strukturwandels*, Berlin: de Gruyter, p. 247-274.
- Kühlmann, W.** (2012). 'Polyhistorie jenseits der Systeme. Zur funktionellen Pragmatik und publizistischen Typologie frühneuzeitlicher "Buntschriftstellerei"'. In Schock, F. (red.), *Polyhistorismus und Buntschriftstellerei: Populäre Wissensfor-*

- men und Wissenskultur in der frühen Neuzeit*. Berlin/Boston: De Gruyter, p. 21-42.
- Küster, W.M.** (2006). *Geordnetes Weltbild: die Tradition alphabetischen Sortierens von der Keilschrift bis zur EDV. Eine Kulturgeschichte*. Berlin/Boston: De Gruyter.
- Mainberger, S.** (2003). *Die Kunst des Aufzählens. Elemente zu einer Poetik des Enumerativen*. Berlin/New York: De Gruyter.
- Martyn, D.** (2017). 'Einfach Komplex. Zur Form und Lektüre der Aufzählung'. In Koschorke, A. (red.), *Einfachheit und Komplexität, DFG-Symposium 2015*. Stuttgart: J.B. Metzler, p. 203-220.
- Multatuli** (1973). 'Ideeën. Eerste bundel'. In Stuiveling, G. (red.), *Volledige Werken*, Dl. II. Amsterdam: G.A. van Oorschot.
- Pigeot, J.** (1990). 'La liste éclatée: tradition de la liste hétérogène dans la littérature japonaise ancienne'. In Jullien, F. (red.), *Extrême-Orient Extrême-Occident. L'art de la liste*. Paris: Presses Universitaires de Vincennes, p. 109-138.
- Van Bork, G.J., Delabastita, D., Van Gorp, H., Verkruijsse, P.J. & Vis, G.J.** (red.) (2012). 'Satire'. In *Lexicon van literaire genres. Deellexicon uit het ALL*. < http://www.dbnl.org/tekst/dela012alge01_01/dela012alge01_06.pdf > [4 januari 2018].
- Van Dam, H.-J.** (2010). 'Die Rezeption der Sylven des Statius'. In Walde, C. (red.), *Der neue Pauly. Supplemente 7: Die Rezeption der antiken Literatur. Kulturhistorisches Werklexikon*. Stuttgart: J.B. Metzler, kolom 932-946.
- Van Mander, K.** (1969). *Het schilder-boeck* (facsimile van de eerste uitgave, Haarlem 1604), Utrecht: Davaco Publishers, < http://www.dbnl.org/tekst/mand001schi01_01/colofon.htm >, [6 november 2017].
- Von Contzen, E.** (2017). 'Grenzfälle des Erzählens: die Liste als einfache Form'. In Koschorke, A. (red.), *Einfachheit und Komplexität, DFG-Symposium 2015*. Stuttgart: J.B. Metzler, p. 221-239.
- Wegmann, T.** (2011). 'So oder so. Die Liste als ästhetische Kippfigur'. In Wegmann, T. & Wolf, N. C. (red.), 'High' und 'Low': Zur Interferenz von Hoch- und Populärkultur in der Gegenwartsliteratur. Berlin/ Boston: De Gruyter, p. 217-231.